

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кочнова К. Языковая картина мира писателя: аспекты и методы исследования. *Инновационная наука : Международный журнал*. № 10. 2015. С. 15–158.
2. Семенов А.Н. Пространство и время художественного текста. *Вестник Югорского государственного университета*. Ханты-Мансийск, 2005. Вып. 1. С. 100–106.
3. Копистянська Н.Х. Аспекти функціонування простору, просторової деталі в художньому творі. *Молода нація : альманах*. Київ : Смолоскип, 1997. С. 172–178.
4. Категоризация мира: пространство и время. М-лы научной конференции / Отв. редактор проф. Е.С. Кубрякова. Москва, 1997, 236 с.
5. Морозова Е.В. Грамматическая категория пространственного континуума в художественном тексте (на материале английского языка) : автореф. дис.... канд. фил. наук. : 10.02.04 / Е. Морозова. Москва, 1984. 23 с.
6. Лихачев Д.С. Внутренний мир художественного произведения. *Вопросы литературы*. 1968. № 8. С. 74–88.

УДК 811.161.2: 001.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.12.2>

СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

SYSTEMIC ORGANISATION OF TERMS IN THE SPHERE
OF EDUCATIONAL MANAGEMENT

Борисов В.А.,

orcid.org/0000-0001-7468-727Xкандидат філологічних наук, доцент,
декан факультету іноземної філології

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Статтю присвячено обґрунтуванню системної організації української термінології управління у сфері освіти. Визначено чинники, що спричинюють наявність у царині освіти синонімічних термінів. За поняттєво-семантичними зв'язками, які виражають протиставлення членів опозиції, виокремлено термінологічні антонімічні пари. Проналізовано омонімічні й паронімічні зв'язки.

Термінологія є одним із найбільш динамічних складників лексичної системи мови, оскільки внаслідок частотності вживання одні терміни детермінологізуються, тобто переходять до розряду загальноновживаної лексики, водночас із появою нових досягнень науки й техніки виникають нові терміни, що потребують номінації.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного й усебічного аналізу фахової лексики. Аналіз системних зв'язків термінів освіти ще не був об'єктом спеціального дослідження. Функціонування цих терміноодниць у науковій та науково-виробничій царині, а також широке застосування їх у загальномовній комунікації детермінує встановлення специфічних закономірностей формування лексичної системи державного управління.

Метою поданої розвідки є дослідження системної організації термінів державного управління у царині освіти, зокрема їхніх парадигматичних відношень.

Термінологічна система державного управління у царині освіти характеризується цілісністю, у якій терміноскладники утворюють упорядковану кількість одиниць, що співвідносяться або протиставляються за значенням і будовою. Хоча терміносистема є штучною, вона розвивається за законами природної мови, тому має структуру, що охоплює самостійну організацію одиниць: парадигматику й синтагматику.

Системна організація термінології ґрунтується на природі терміна як особливого мовного знака й на класифікації термінів відповідно до їхньої семантики та структури й до складу наукових галузей загалом. Лінгвістичні засади класифікації, поділ термінів за граматичною структурою й за семантикою дають змогу визначити підгрупи, розряди термінів у межах термінологічної системи дискурсу освіти. У цьому вбачаємо перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: терміни, освітній дискурс, системні зв'язки термінів, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія.

The article deals with the reasoning of systemic organization of Ukrainian terminology in the sphere of educational management. Factors that cause the existence of synonymous terms in education are identified. Terminological antonyms are distinguished by conceptual-semantic relations which express opposition of opposition members. Homonymic and paronymic relations are also analyzed.

Terminology is one of the most dynamic constituents of the lexical system because due to frequent usage some terms are determinised and become common words, meanwhile with the development of science and technology new terms appear and they need nomination.

The topicality of the research is predetermined by the necessity for complex analysis of professional vocabulary. The analysis of systemic relations of terms in education has not been the subject for special research. The functioning of these terms in scientific sphere, as well as their widespread use in everyday communication, determine the establishment of specific patterns of formation of the lexical system of management.

The aim of this research is to study the systemic organization of terms in the sphere of educational management, their paradigmatic relations in particular.

The terminological system of management in the sphere of education is characterized by integrity, terms-constituents form a systematic number of units that correlate or contrast in meaning and structure. Although terminological system is artificial it develops according to the laws of the language, so it has a structure that covers the independent organization of units: paradigmatics and syntagmatics.

The systemic organization of terminology is based on the essence of the term as a special lingual sign and on the classification of terms according to their semantics and structure and to the composition of scientific spheres in general. The linguistic principles of classification, the distribution of terms by grammatical structure and semantics, make it possible to define subgroups, categories of terms within the terminological system of educational discourse. This presupposes the prospects for further research.

Key words: term, educational discourse, systemic relations of terms, synonymy, antonymy, homonymy, paronymy.

Постановка проблеми. Важливим складником мови державного управління, зокрема в галузі освіти, є терміни державного управління, тобто слова або словосполучення, у семантиці яких актуалізовано зміст суспільних відносин держави й освіти і які мають дефініцію в освітніх документах.

У сучасній науці термінознавство як самостійна наукова дисципліна характеризується істотними змінами, зокрема одним із найважливіших питань є теоретичне осмислення системних зв'язків між термінами. У літературі з досліджень термінології проаналізовано її функціонування як окремої системи мовних одиниць, відмінної від лексичної. Дотримуємося такого погляду й пояснюємо це наявністю певних системних зв'язків у термінології та відмінностей між лексичним і граматичним значенням.

Уперше про мову як упорядковану цілісну систему елементів висловилися Ф. де Соссюр та І. О. Бодуен де Куртене. Слідом за розумінням системності мови було порушено питання про системну організацію лексичного матеріалу (В.В. Виноградов, М.М. Покровський, М.І. Сидоренко, Л.В. Щерба).

Сьогодні дослідники системних зв'язків у лексиці (Л. Лисиченко, А. Лучик, Л. Томіленко, М. Фабіан та ін.) справедливо зазначають, що подібні дослідження здійснюються на двох рівнях: 1) усередині одиниці (між семемами всередині семема слова або семемами терміна), 2) між одиницями (всередині лексико-семантичної або термінологічної групи). На першому рівні системних зв'язків одиницею дослідження є не слова й терміни загалом, які можуть бути багатозначними, а семема, або лексико-семантичні варіанти слова, і семема терміна.

Семний аналіз лексичного значення та встановлення системних зв'язків між його компонентами в межах семантичної структури терміна є можли-

вим у поєднанні доробків традиційної семантики та сьогочасних лінгвістичних студій, зокрема в аспекті досліджень метамови термінознавства. З'ясування особливостей системної організації термінів державного управління в освітньому дискурсі, семантичних зв'язків між термінопоняттями має важливе значення для обґрунтування законів семантичного розвитку освітньої терміносистеми, для подальшого впорядкування й стандартизації цієї галузевої лексики.

Одним із видів системних зв'язків у лексиці є парадигматичні відношення, які «пов'язують мовні одиниці на основі спільності / відмінності за формою чи значенням або за тим і тим одночасно» [4, с. 458]. Зокрема, парадигматичними в лексико-семантичній системі є синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні, гіпонімічні, гіперо-гіпонімічні та інші зв'язки.

Незважаючи на низку поцінованих праць із термінознавства (Ю. Апресян, В. Виноградов, Г. Винокур, В. Гак, В. Даниленко, В. Звегинцев, Т. Кияк, І. Ковалик, А. Крижанівська, Д. Лотте, Т. Панько, О. Реформатський, О. Суперанська та ін.), метамова термінів поки що досліджена на недостатньому рівні. Розв'язання цієї проблеми активізоване переважно в лінгвістичній (Д. Кирик), науково-технічній (Т. Михайлова), видавничій (М. Процик), податковій (О. Чорна), правничій (С.А. Юлдашева), менеджменту (Н. Краснопольська), цивільного права (М. Шевченко), органічної хімії (Н. Цимбал), нафтової промисловості (С. Дорошенко), державного управління (К. Дубич) галузях.

Питання першочергового впорядкування поняттєвого апарату державного управління та подальшого вивчення проблематики термінології аналізують такі українські мовознавці, як Н. Артикуца, В. Демченко, Г. Їжакевич, І. Кочан, Ю. Прадід, О. Сербенська, В. Сімонок, О. Юрчук та інші.

Мета розвідки – дослідження й опис системної організації, зокрема парадигматичних відношень, термінів державного управління в царині освіти.

Виклад основного матеріалу. Системність термінології державного управління виявляється у виокремленні в її складнику цілої низки мікро-терміносистем, зокрема мікротерміносистеми державного управління в освіті. Термінологічна лексика цієї галузі знань може бути систематизована й класифікована за семантичним критерієм, що дозволяє віднести термін до тієї чи тієї мікротерміносистеми. Терміносистема є сукупністю термінологічних одиниць, об'єднаних загальною семантичною ознакою, яка залучає терміни в мікротерміносистему, що відображає в мові певну поняттєву сферу. Крім цього, термінологічні одиниці, пов'язані системними синтагматичними й парадигматичними відношеннями, реалізуються в термінології термінами-синонімами, антонімами, омонімами, паронімами.

Основним виявом парадигматичних відношень термінів є явище синонімії. Синонімічними в сучасному мовознавстві називають відношення значень, що виражені різними термінами, передають істотні ознаки одного поняття й мають семантичний інваріант. Синонімія в термінології може бути презентована явищем термінологічної дублетності, що по-різному називає ті самі поняття й виконує стилістичні завдання. Між дублетами немає тих зв'язків, які організують синонімічний ряд, немає емоційно-експресивних, стилістичних відтінків, нема опозиції, тому вони тотожні. Відсутність стилістичних показників зумовлена природою терміна й критеріями, що висуваються до нього, а саме те, що термін повинен бути стилістично нейтральним.

Проблема синонімії термінів, тобто використання декількох спеціальних лексичних одиниць для номінації одного поняття, є на сьогодні однією з найбільш дискусійних проблем термінознавства. Науковці вивчають синонімію в терміносистемі з огляду на сутнісні властивості терміна, його лексико-семантичні й граматичні характеристики, що не дозволяє однозначно трактувати явище синонімії в термінології. Так, наприклад, В. Гак і Т. Кияк вважають синонімію проявом варіантності й говорять про терміни-синоніми тільки з огляду на системність мови загалом.

Л. Русинова виправдовує наявність синонімії в термінології і зазначає, що термінологія будь-якої галузі знань слугує для спілкування фахівців цієї галузі в різних сферах їхньої діяльності: виступи на симпозиумах і конференціях,

викладання у ЗВО, написання статей. У зв'язку із цим виникають умови для позначення одного й того ж поняття за допомогою декількох термінів. По-друге, синонімічні терміни дозволяють уникнути одноманітності наукового викладу. Це означає, що повне усунення синонімії в упорядкуванні термінології функціонально буде послаблювати її [6].

Незважаючи на різні погляди, функціонування термінів-синонімів у галузевих терміносистемах є вже фактом. Явище синонімії не досить поширене в межах сучасної термінології управління у сфері освіти, проте воно об'єктивно існує й уникнути його не можна.

До основних чинників виникнення в термінологічній науці синонімічних термінів належать:

1) динамічність мовного простору, що супроводжується виникненням нових понять і їх номінація (*система залікових одиниць – Європейська система залікових одиниць*);

2) неуніфікованість термінологічної системи (*Державний стандарт початкової освіти – Державний стандарт НУШ*). Серйозними проблемами розвитку системних характеристик термінології є неуніфікованість української термінології, наявність застарілих номінацій, які функціонують рівнобіжно з новими, тотожне вживання запозичень і національних термінів, виникнення паралелізму коротких форм, зручних для спілкування та документації, – усе це породжує синонімічні варіанти різних структурних рівнів. З'ясування доцільності наявних дублетів та синонімічних пар у системі термінології управління у сфері освіти сприятиме фіксації у відповідних словниках, а це дасть змогу її уніфікувати;

3) наявність застарілих назв, які функціонують одночасно з новими (*перевірка знань – тестова діагностика*);

4) паралельне використання запозиченого й питомого терміна (*управління в системі освіти – менеджмент у системі освіти, навчальна програма дисципліни – силабус*);

5) прагнення замінити ненормативні, переважно скальковані терміни сучасними українськими відповідниками (*завідуючий кафедрою – завідувач кафедри / завідувачка кафедри*);

6) надання переваги коротким формам (*процедура оцінювання закладів освіти – акредитація*). Синонімія в термінології виникла внаслідок пошуку науковцями влучної й точної назви для певного наукового поняття. Для його номінації поруч з українськими залучають ресурси інших мов, а тому разом із власне українським терміном

нерідко функціонує запозичений термін з ідентичним значенням.

Антонімія як зв'язок семантичної протилежності також є основним структуротвірним елементом у терміносистемі категорійного апарату сучасної термінології управління освітою. Значення протиставлених терміноодиниць мають інваріантну основу (спільну родову сему) й різняться видовою семою переважно між аналітичними двокомпонентними термінами (*початковий рівень – науковий рівень*) і багатоконпонентними (*вузькопрофільне навчання в школі – мультипрофільне навчання в школі*). Антонімія – досить поширене явище в термінології управління у сфері освіти, їй притаманна прихована антонімія, що виявляє себе на семантичному, а не на лексичному рівнях.

Аналіз протилежних наукових понять, що функціонують парами, зокрема дослідження явища антонімії в терміносистемі державного управління, що є регулярним принципом найменування наукових понять із протилежним змістом, дає змогу точніше визначити місце терміна в зазначеній терміносистемі, а також встановлено, що терміноантонімія базується на вираженні антонімічними лексемами видових понять усередині родового. Важливо наголосити, що термінологічна антонімія позбавлена якісної ознаки, оскільки, якщо загальномовне антонімія – це вираження протилежності якісних і різноспрямованих понять, то в термінологічній антонімії істотною є полярність тих чи тих видових термінів, підпорядкованих родовому поняттю.

Традиційне розуміння омонімії відіграє важливу роль у наукових контекстах із термінології, логічної семантики й семіотики, є природною генералізацією відповідного лінгвістичного поняття.

У мовознавстві існують різні погляди на явище омонімії. Згідно з першим, «омонімами визнаються лише такі однозвучні слова, які завжди були різними за формою й тільки в процесі історичного розвитку збіглися між собою у звучанні внаслідок різних фонетичних, а загалом випадкових, причин. Решта ж випадків, коли однакова матеріальна, звукова форма набуває різного змісту, вважається явищем полісемії слів» [3, с. 3]. Згідно з іншим поглядом, до омонімів належать слова, різні за походженням, які через певні історичні причини збіглися за звучанням, і ті випадки, коли втрачається семантичний зв'язок між значеннями полісемічного слова, даючи право на існування двом абсолютно новим словам [3].

Між терміносистемами і власне мовою відбувається безперервний «узаємообмін» лексичними одиницями: слова літературної мови втрачають деякі свої ознаки й перетворюються в терміни і, навпаки, терміни стають одиницями власне мови. Процеси термінологізації та детермінологізації є джерелом виникнення омонімів у різних термінологічних системах: *апарат (прилад) – апарат (установа), блок (механізм) – блок (об'єднання)*.

Омонімія в термінології управління у сфері освіти є результатом семантичного формування знакової системи, розмежування значень полісемічного слова, в межах термінів вона може кваліфікуватися як міжгалузевий феномен: терміни лексико-семантичного способу творення, терміни – лексичні одиниці різних терміносистем. Зазвичай омоніми – це реальна дійсність різних термінологічних полів, у форматі конкретного термінополя подібні терміни однозначні, а тому не заважають процесу комунікації та справочинству в управлінні.

Явище омонімії в термінології презентовано досить обмежено. За нашими спостереженнями, омонімічними до термінів можуть бути як самі терміни, так і загальноживані слова. Омонімія в мові управління у сфері освіти характеризується здебільшого як міжсистемне явище, хоча в ній наявні й поодинокі випадки внутрішньосистемної мотивації. Специфіка прояву омонімії в термінологічній лексиці полягає в тому, що вона презентована загалом міжнауковою омонімією, у якій фонетичний комплекс наповнюється різним змістом, оскільки цей об'єкт є предметом вивчення різних наук, тобто одна й та ж одиниця є конструкцією кількох терміносистем.

У широкому розумінні паронімії до цього розряду залучають слова, що мають звукову подібність, не враховуючи морфемного складу слова (*нотація – анотація, оголосити – наголосити, проголосити*), у вузькому – приналежність до паронімічних груп спільнокореневих слів, які мають певний змістовний зв'язок (*комунікативний – комунікаційний, активний – активізований*). Семантичні зв'язки між паронімами можуть бути різними – синонімічними, антонімічними, іноді це слова з близьким, суміжним значенням або члени однієї тематичної групи. Основну групу паронімів становлять слова, що семантично пов'язані між собою, частково збігаються за морфемним складом, близькі за походженням.

У зв'язку зі змінами, що відбулися за останні десятиліття в політичному й соціально-економічному житті України, зростає інтерес до аналізу та досліджень професійної лексики, до складу

якої постійно надходить велика кількість іншомовних слів, формується нова власне українська лексика на позначення різних понять і процесів, водночас збагачується система галузевої термінології різних наукових дисциплін, зокрема термінології управління у сфері освіти. Саме незнання чи нерозуміння лексичного значення слова стає причиною численних помилок в усній та письмовій комунікації, зокрема й уживанні паронімів – слів, які близькі за звучанням, але різні за значенням і написанням. Саме ця близькість, незначна звукова різниця в мовленні спричиняє труднощі в засвоєнні слів і призводить до помилок. Паронімія – явище, поширене в усіх галузях мовної діяльності [7].

Висновки. Пароніми як феномен лексичної системи стали об'єктом спеціального вивчення значно пізніше, ніж синоніми, антоніми, омоніми. Зростання інтересу до паронімів у термінологічній системі управління у сфері освіти зумовлене увагою науковців до паронімічних відношень у системі різних мов, що дозволяє виявити їхні специфічні риси: *вихований – виховний, дипломований – дипломний, досвід – дослід, досвідчений – освічений, інформативний – інформаційний, компетентність – компетенція, метод – методика, методологія, правління – управління.*

Кожна термінологічна одиниця посідає певне місце в терміносистемі, має певне значення, що не збігається зі значенням іншого елемента цієї системи. Аналіз ієрархічних зв'язків термінів дозволяє не тільки сформулювати уявлення про зміст цієї предметної царини й краще зрозуміти логіку виникнення галузевої термінології, але й виявити національні особливості її будови, зумовлені професійною мовною картиною світу, що має велике значення для лексикографічної й перекладацької практики.

На початковому етапі становлення тієї чи тієї науки загальний стан і розвиток пізнання був таким, що вимагав порівняння певних понять із відповідними предметами довідки за аналогією як одного із зовнішніх стимулів термінологізації загальноживаних слів аналізу структурно-семантичних термінів.

Системні зв'язки української термінології управління у сфері освіти породжені як лінгвальними, так й екстралінгвальними чинниками. До найважливіших із них належать зміни в освітньому науковому просторі, що й зумовлює виникнення нових понять, які потребують точних номінацій. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні семантики й структури термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гринчишин Д.Г., Серебрянська О.А., Словник паронімів української мови. Київ : Радянська школа, 1986. 222 с.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ : Академія, 2006. 464 с.
3. Кузьменко Г.І. Омонімія: аспектологія, проблематика : філологічна розвідка з лексики та стилістики. Київ : Київський ун-т, 2000. 36 с.
4. Михайлова Т.В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 20 с.
5. П'ятецька О. Пароніми в професійній мові економіста. *Всеукраїнський журнал «Культура слова»*. 2010. № 73. С. 144–148.
6. Русинова Л.Н. О некоторых вопросах упорядочения и стандартизации терминологии (терминологическая синонимия). *Термины в языке и речи*. Горький : Изд-во ГГУ, 1985. С. 25–31.
7. Українська мова : енциклопедія / В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2007. 856 с.